

devším nábožensko-vzdělávací produkce a upozorňuje na možnosti jejich interpretace. Autor však nezůstává pouze v zajetí stereotypního výkladu dobových textů normativního či nábožensko-vzdělávacího charakteru, ale sleduje rovněž způsoby jejich recepcce věřícími a obecně tak navazuje na zajímavou diskusi o možnostech prosazení protidentské zbožnosti v různých vrstvách raně novověké společnosti.

Zdeněk Orlita

„Zrození citů“ a proměna emocionality v 18. století?

Jutta STALFORT, *Die Erfindung der Gefühle. Eine Studie über den historischen Wandel menschlicher Emotionalität (1750–1850)*, Bielefeld: Transcript – Verlag für Kommunikation, Kultur und soziale Praxis 2013, 460 s. ISBN 978-3-8376-2327-7

Mají city, pocity a emoce vlastní dějiny? Mohou podléhat nějaké historické změně?

Otázky, která vágně prosvítala už klasickými kulturněhistorickými pracemi J. Huizingy či Norberta Eliase, který ve své teorii civilizačního procesu (1937, 1969) historizoval instinkty a nápaditě propojoval psychoanalytické koncepty s ideou „kulturního tlaku“ (př. „stud“ jako produkt určitého stupně civilizace),¹ si kdysi explicitně položil Lucien Febvre: „Nemáme dějiny lásky,“ prohlašoval a vyzýval historiky k zachycení dávných vášní a citů. Sám se pokusil jít příkladem – zejména ve své knize *Láska profánní, láska posvátná* (1944), rozebírající literární dílo (slavný *Heptameron*) i lidské osudy vzdělané královny Markéty Navarrské.²

Od časů Johanna Huizingy, Norberta Eliase i Luciena Febvra uplynula již desetiletí, během nichž zájem o fenomény citů a vášní jen narůstal, a to jak na poli historiografie, tak v oblasti dějin literatury, hudby či výtvarného a dramatického umění, a ukázala tak celou řadu možných přístupů ke studování emocí a emocionality v měnícím se historickém a kulturním kontextu.

Disertace Jutty Stalfort/ové, vzniklá na univerzitě v Halle a publikovaná v Bielefeldu v roce 2013, představuje jeden z prvních pokusů o analýzu vědeckých teorií emocí a emocionality v německojazyčném prostoru ve zlomovém, přechodovém období let 1750–1850. Stojí tak v historiografické linii zacílené na analýzu učeneckých diskursů, historiografických tendencí směřujících převážně k „objektivizaci“ emocí prostřednictvím morálně-filozofických, teologických a vědeckých konceptualizací a interpretací. Pomineme-li zde výčet drobnějších studií analyzujících dílčí jevy, mohli bychom alespoň zmínit několik inspirativních pokusů o celistvější, syntetičtější uchopení proměny výkladu emocí v modernizující se Evropě. V posledním desetiletí se již klasickou prací tohoto typu stala kniha Thomase Dixona *From Passions to Emotions. The Creation of a Secular Psychological Category*, která se snažila o pochopení procesu „sekularizace“

¹ Česky jako Norbert ELIAS, *O procesu civilizace: sociogenetické a psychogenetické studie I. Proměny chování světských horních vrstev na západě*, Praha 2006 a II. *Proměny společnosti. Nástin teorie civilizace*, Praha 2007.

² Lucien FEBVRE, *Amour sacré, amour profane. Autour de l'Heptameron*, Paris 1944.

psychologie emocí a utváření nových, „psychologických“ kategorií na základě rozboru morálně-filozofického a teologického diskursu ve Velké Británii 17.–19. století.³ Mnohem různorodější paletu přístupů nabídla později kolektivní práce devíti autorů pod vedením Ute Frevert/ové, která se snažila o uspořádání různých podob „vědění o emocích“ ve vztahu k celé řadě rozličných témat – od fyziologie k zoologii.⁴ O syntetické uchopení fenoménu emocí nejen v historické, ale také sociologické či etnologické/antropologické perspektivě se v poslední době snažila především rozsáhlá kniha Jana Plampera.⁵

Je možná s podivem, že právě klasické práce Thomase Dixona (ani Jana Plamperta), které by jí byly tak blízké, autorka nezná, byť se ve své knize – velmi podobně jako její předchůdci – snaží o kontextualizaci dobového učeneckého diskursu především s ohledem na „sémantický obrat“ přelomu 18. a 19. století.

Autorka, která mohla zúročit své zkušenosti ze studia jak historie, tak filozofie, se materiálově zaměřila na německé tisky z oblasti filozofie, teologie a medicíny, jež jí měly posloužit ke vzniku – jejími vlastními slovy – „historické studie o emocionalitě jedné sociální skupiny“ – v tomto případě měšťanstva, buržoazie. Studovaná „sedlová doba“ („Sattelzeit“ slovníkem německé historiografie) přelomu 18. a 19. století je tak i pro ni spjata především se vzestupem měšťanstva a nástupem občanské společnosti.

V teoretické části své práce se autorka především snaží ustavit fenomén emocí jako předmět historického bádání a vymezit svá metodická a metodologická východiska. V první řadě chce zdůraznit jejich *historicitu* tím, že je konfrontuje s některými soudobými psychologickými koncepty, jež s emocemi pracují jako s nadčasovými a transkulturními jevy (Silvan Tomkins, Paul Ekman, Stanley Schachter a další). Autorka se naopak snaží zdůraznit, že kulturní i historický kontext se na fyzickém i psychickém formování jedince výrazně podílí a vytváří tak specifický prostor (a hodnotový systém) pro utváření různých druhů emocí, (z nichž některé dokonce mohou existovat pouze v určité kultuře a v určitém systému hodnot).

Takové křehké, nesnadno uchopitelné „hraniční“ téma si pochopitelně žádá i obezřetně zvolenou metodu. Jutta Stalfort/ová se rozhodla využít lingvistických postupů a jít především cestou dějin pojmů či konceptuálních dějin. Hlavní klíč jí poskytla lingvistka Anna Wierzbicka, která svůj výzkum emocí založila právě na analýze řeči a pojmů.

Pro Stalfort/ovou se tak důležitými pojmy stávají „Fühlereignis/se“ a „Fühlerfahrungen“ či „Fühlerlebnisse“ (citové události, citové zkušenosti, citové zážitky), jež lze snad považovat za všudypřítomné a univerzální, ale v „city“ (*Gefühlen*) se mění teprve v okamžiku, kdy jsou pojmenovány (namhaft gemacht werden): teprve tento „akt pojmenování“ vybaví neurčitě, vágní (po)city cílenými formami jednání (gerichteten Handlungsimpulsen) a tím, co autorka nazývá „kognitiven Szenarien“. Samotný proces *pojmenovávání*, který Stalfort/ová nazývá *emocionalizací* („Emotionalisierung“) pak

³ Thomas DIXON, *From Passions to Emotions. The Creation of a Secular Psychological Category*, Cambridge 2003.

⁴ Ute FREVERT – Christian BAILEY – Pascal EITLER et al., *Gefühlswissen. Eine lexikalische Spurensuche in der Moderne*, Frankfurt am Main 2011.

⁵ Jan PLAMPER, *Geschichte und Gefühl. Grundlagen der Emotionsgeschichte*, München 2012.

představuje jakési kompozitum „kulturních specifik“ a jejich hodnotových systémů, hierarchizací, normování, které přispívají k propojení individuální zkušenosti „cítění“ se společenskými konvencemi a podobami „očekávání“.

Pramenný základ pro studium poskytlo autorce asi 150 textů na téma *Neigungen*“ (sklony), „*Gemütsbewegungen*“ (duševní (po)hnutí), „*Affekten*“ (afekty), „*Leidenschaften*“ (vášně) a „*Gefühlen*“ ((po)city), jež byly publikovány v německojazyčném prostoru v letech 1695–1853 (respektive až 1900).

Jak tedy autorka navrhuje zachytit a pochopit proměnu „emocionálního světa“ na prahu nové, občanské společnosti? V první řadě sleduje proměnu slovníku: pojem „*Gemütsbewegungen*“ (duševní (po)hnutí), běžný v 18. století, je v průběhu století následujícího stále častěji nahrazován výrazem „*Gefühl*“ (po)cit. Všimá si však také skutečnosti, jak v průběhu studované epochy radikálně narůstá počet různých termínů označujících city, pocity a vášně – hovoří doslova o nesmírném rozšíření „emotionalizovaného spektra cítění“, „*emotionalisierten Fühlenspektrums*“. Současně se pozastavuje u pojmů, které se v průběhu studované epochy zvolna vytrácely a v dnešní době mají jiný, v první řadě stále zanedbatelnější význam – jako (Demuth) či, především, čest (Ehre).

Proměna lexikální a sémantická však jde ruku v ruce s proměnou konceptuální: autorka ukazuje, jak klasické (v podstatě již antické, ale křesťanskou tradicí značně poznamenané) nauky a představy o duši a životním principu, životních duších (*spiritus animales*) v průběhu 18. století vytěsnily empiricky orientované koncepty, které silněji rozlišují mezi vnějším pocitem, pociťováním, citlivostí (*Empfindung*) a vnitřním cítěním (*Fühlen*) a které pozvolna, zejména pod vlivem lockovského senzualismu, ztrácejí svůj někdejší negativní (stoicko-křesťanský) náboj a začínají být chápány více pozitivně, nebo přinejmenším neutrálně.

Tyto nové intelektuální koncepce, vytvářené filozofy, vědci a teology, však nepředstavují pro autorku jen jakýsi nový konceptuální a ideologický rámec s univerzální platností: podle ní nový emocionální diskurs projevem a ideologií nové společenské vrstvy, do níž tito píšící autoři veskrze náležejí a jejímiž mluvčími se stávají – (vzdělané) buržoazie.

Tyto pokusy o jakési „sociální“ zakotvení považují u autorky za relativně nejméně zdařilé a poněkud neukotvené: J. Stalfort/ová se vlastně obecně vůbec nezajímá o sociální, politický či institucionální kontext vzniku studovaných děl a jejich autorů, takže pokus o sociálně-politické zakotvení nových diskursů v jakési vágně definované nové „třídě“ působí nepříteli přesvědčivě, ba dokonce i trochu nuceně, jako by autorka pociťovala jakousi „povinnost“ prokázat tímto způsobem své schopnosti historické.

To však v žádném případě nesnižuje kvalitu práce, jejíž těžiště přece jen spočívá spíše v oblasti dějin idejí a dějin konceptuálních a která je nápaditá a novátorská nejen zvoleným tématem. Kniha Jutty Stalfort/ové v každém případě představuje inspirativní přínos nejen pro samotné „dějiny emocí“ (a jeden z možných návodů k jejich historizaci), ale i metodologickou ukázkou uplatnění sémantických a diskurzivně-analytických postupů v historiografické práci, zejména při analýze myšlenkových či vědeckých konceptů.